

Horyna, Břetislav

Nová edice kulturní antropologie

Religio. 2000, vol. 8, iss. 1, pp. [81]-86

ISSN 1210-3640 (print); ISSN 2336-4475 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/124916>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nová edice kulturní antropologie

Břetislav Horyna

Na sklonku minulého roku začalo pražské nakladatelství Argo vydávat novou edici stěžejních titulů kulturní antropologie, tedy oblasti velmi blízké religionistice. Edice začala vycházet pod názvem Capricorn a světlo světa dosud spatřily dva svazky: *Kulturní vzorce* Ruth Benedictové¹ a *Myšlení člověka primitivního* Luciena Lévyho-Bruhla.² Edice Capricorn se chce věnovat různým kulturám, civilizacím, nesčetným podobám lidské společnosti, jak s nimi již po řadu desetiletí seznamuje kulturní a sociální antropologie. V pohledech této disciplíny samozřejmě nechybí ani náboženství. Pro antropologické výzkumy bylo a je nedílnou součástí jinokulturního světa právě náboženství a postřehy, které kulturní antropologie nashromáždila, jsou nejméně od druhé poloviny 20. století jedním z nejvýznamnějších zdrojů religionistických informací. Vcelku jednoznačně proto též edice Capricorn ohlašuje svůj zájem o publikaci prací s problematikou posvátna.

Podle nakladatelského záměru mají být vydávaná díla rozdělena do tří skupin: Na teoretické práce ze sféry kulturní a sociální antropologie, na svědectví o různých, zpravidla mimoevropských tzv. „primitivních“ kulturách, jak je podávají příslušníci dotyčných kultur nebo odborníci s odpovídající autopsií, a konečně na práce, jejichž předmětem jsou informace o již zaniklých historických kulturách. Příkladem první skupiny může být práce R. Benedictové, druhou skupinu jistě reprezentuje dílo L. Lévyho-Bruhla a ke třetí by měl patřit například ohlášený svazek *Dva dopisy o dobytí Tenochtitlánu* španělského konkvistadora Hernána Cortése.³

Poznatky z prostředí kulturní antropologie jsme zatím mohli čerpat z relativně velmi omezených zdrojů. S výjimkou vynikajících prací Václava Soukupa *Dějiny sociální a kulturní antropologie* a *Přehled antropologických teorií kultury*,⁴ představují ostatní monografické české prameny (např. J. Wolf, I. T. Budil) spíše pokusy o specifické čtení některých antropologických problémů. Velmi vhodnou víceméně slovníkovou příručkou je brožura *Sociální a kulturní antropologie*, kterou vydalo Sociologické nakla-

1 Ruth Benedict, *Kulturní vzorce*, Praha: Argo 1999.

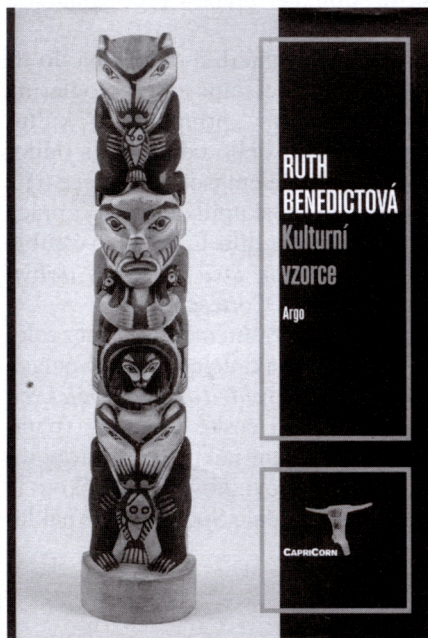
2 Lucien Lévy-Bruhl, *Myšlení člověka primitivního*, Praha: Argo 1999.

3 Hernán Cortés, *Dva dopisy o dobytí Tenochtitlánu*, Praha: Argo 2000.

4 Václav Soukup, *Dějiny sociální a kulturní antropologie*, Praha: Karolinum 1994; též, *Přehled antropologických teorií kultury*, Praha: Portál 2000.

datelství (SLON) v roce 1993.⁵ Ještě mezerovitější je překladová literatura: Po několika málo prvorepublikových titulech (E. B. Tylor, G. E. Elliot-Smith) vycházela až do roku 1989 kulturně antropologická díla sporadicky (L. H. Morgan, C. Lévi-Strauss, J. G. Frazer). O jistou náhradu se snažila čítanka z děl předních antropologů, kterou pod názvem *Kulturní a sociální antropologie* vydal Josef Wolf.⁶ Po roce 1990 se situace v pramenné literatuře postupně zlepšuje (C. Lévi-Strauss, A. van Gennep, ad.), avšak doposud chyběla soustavně uváděná, koncepčně promyšlená a redakčně vyjasněná řada antropologických titulů. S ambicí stát se takovou vystupuje edice Capricorn a první dvě vydaná díla nasvědčují, že by se jí to mohlo podařit.

Ruth Benedictová (1887-1948), americká antropoložka, žákyně G. H. Meada a F. Boase, je nejvýznamnější představitelka směru, jenž se označuje termínem konfiguracionismus. Řečeno jednoduchou metaforou, konfigurací nazvala Benedictová to, o čem jiní hovoří jako o duchu kultury: Je to vlastně určitá vůdčí myšlenka kultury, její společně sdílené ideje, normy, zvyky, obyčeje, hodnoty a tradice, které mohou vést jakožto komplexní celek k tomu, že se utváří a vzniká jistá osobitost kultury. Kulturní osobitost však

nesmíme zaměňovat s dominantní vlastností kultury, protože duch kultury, její osobitost či konfigurace je obecný vzor, který lze rozlišovat podle forem a modů determinací individuálního a skupinového jednání, zatímco dominantní vlastností se nevyznačují všechny kultury. Podoba kultury pak vzniká na základě rozvinutí systému takových obecných vzorů, které se soustřeďují kolem ústřední konfigurace. Tuto myšlenku formulovala Benedictová jako výchozí předpoklad své antropologické koncepce a argumentovala ji ve své světově proslulé práci *Kulturní vzorce* (*Patterns of Culture*, Boston 1934). Cílem této knihy je prokázat, že pro pochopení kultur je nezbytná jejich

5 Ladislav Hrdý – Václav Soukup – Alena Vodáková (eds.), *Sociální a kulturní antropologie*, Praha: SLON 1993.

6 Josef Wolf (ed.), *Kulturní a sociální antropologie*, Praha: Svoboda 1971.

systémová interpretace, která překonává omezení funkcionalistické antropologie (nezkoumá funkční závislosti jednotlivých prvků v kultuře, ale zabývá se základními postoji, jejichž výsledkem je kulturně jedinečné, neopakovatelné uspořádání). Na stranu druhou je to samozřejmě interpretace asynchronní, tudíž vystavená rizikům ahistorického, fenomenologicky podbarveného komparativismu.

V *Kulturních vzorcích* líčí Benedictová konfigurace tří kmenových kultur, které přiřazuje ke specifickým kulturním typům. Jedná se o kmen Zuñiů, pueblanských Indiánů v Novém Mexiku, o kmen Kwakiutlů z ostrova Vancouver, a konečně o jejich společný protipól, Dobuany, čili obyvatelé ostrova Dobu náležející mezi kmeny severozápadní Melanésie. Každé z těchto etnik přiřazuje Benedictová k určitému kulturnímu typu, a to v závislosti na tom, jakou formu kulturní integrace v daném kmeni objevila. Benedictová hovoří o apollinském a dionýském kulturním typu, přičemž inspiraci nejen pro toto rozlišení, ale vůbec pro užití myšlenky kulturních typů nalezla zřejmě u O. Spenglera, který ve svém *Zániku Západu* (*Der Untergang des Abendlandes* I-II, München 1918-1924) popisuje rozdíly mezi tzv. apollinskou a faustovskou kulturou. Apollinská byla podle Spenglera kulturní myšlenka premoderní Evropy, faustovská je idea moderny (přesněji řečeno, Spengler nehovoří o kulturních typech, ale o faustovské a apollinské fyzice, čili o poměru mezi kulturou a přírodou: faustovské poznání přírody vykládá jako zdogmatizovanou pozici síly moderního člověka a jeho mocenského, protipřírodního postoje).

Když toto rozlišení zčásti využívá, sahá ovšem Benedictová po velmi staré představě, která má jistou souvislost i s kulturní antropologií. Její kořeny totiž nevedou pouze k Nietzschemu, od jehož *Zrození tragédie z ducha hudby* (*Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*, Leipzig 1872) se zpravidla rozlišení mezi apollinským a dionýským kulturním typem odvozuje, ale dál k Nietzscheho velkému a zpravidla zamlčovanému vzoru J. J. Bachofenovi, který ve své práci o náhrobní symbolice (*Versuch über die Gräbersymbolik der Alten*, Basel 1859) tuto dichotomii rozpracoval. Sám Bachofen ji ale převzal od Friedricha Schlegela (*Über das Studium der griechischen Poesie*, asi 1795), jenž umožňuje soudit, že tato diference, jíž se přisuzuje velká vypovídací schopnost ohledně kulturní konfigurace, spadá svými počátky někam do období jenské romantiky a její fascinace tzv. novou mytologií.

Benedictová vymezuje oba kulturní typy takto: Dionýský typ se snaží dosáhnout životních hodnot zbořením obvyklých hranic a krajních mezí existence; v okamžicích, kterých si nejvíce cení, usiluje o únik za hranice vymezené pěti smysly, o průlom do jiné roviny prožitků. Touhou člověka dionýského typu je dostat se prostřednictvím osobních zkušeností a rituálu do určitého psychického stavu, dosáhnout extrému. Nejblíží obdobou

stavů, které vyhledává, je opilost a nad jiné si váží inspirací pramenících ze šílenství. Oproti tomu člověk apollinského typu se k tomu všemu staví nedůvěřivě a často má o takových zážitcích spíše mlhavou představu (s. 70).

Na tomto základě pak Benedictová určuje, že jihozápadní Pueblané kmene Zuñiů patří k apollinskému typu, kdežto Kwakiutlové se svými *potlači* a trvalou snahou vynikat na všech prožitkových úrovních představují typicky dionýskou kulturu. Zároveň ale sama Benedictová ukazuje jisté omezení této typologie, protože třetí uváděná kultura, Dobuané, se vymyká oběma kulturním typům: Vyznává zcela jiné hodnoty, nezařaditelné pod apollinský ani dionýský typ, avšak současně hodnoty, které tuto kulturu integrují stejně, jako jiné hodnoty integrují jiné kultury. Mezi uznávané dobuanské hodnoty patří proradnost, zrada, neuznávání zákonů, špatné zacházení, krajní výlučnost vlastních zájmů a práv; na nejvyšším místě pak stojí zatrpklost a pruderie. Ve své interpretaci označuje V. Soukup dobuanskou kulturu jako paranoickou,⁷ což ale Benedictová nedělá; hovoří pouze o tom, že vzájemná podezřívavost nabývá paranoických rozměrů. Benedictová totiž nemá v úmyslu tuto kulturu hodnotit, ale chce ji postavit jako z jinokulturního hlediska extrémní příklad toho, že kulturní vzorec zůstává kulturním vzorcem s integrativním působením a nelze ho posuzovat zvnějšku v kategoriích správnosti, morálnosti, odpovědnosti, apod. Nakolik

nezbytné je aplikovat takové bezpředsudečné myšlení i na náboženské kultury, ví každý religionista sám.

Lucien Lévy-Bruhl (1857-1939), francouzský etnolog a předchůdce strukturalismu, proslul především svými výzkumy tzv. prelogického myšlení přírodních národů. Jeho v tomto smyslu ústřední prací je *Myšlení člověka primitivního* (*La mentalité primitive*, Paris 1922). Vliv na něj měl svou koncepcí společnosti A. Comte, především však É. Durkheim, od něž Lévy-Bruhl přejal myšlenku kolektivní ideální reprezentace skutečnosti, tzv. kolektivní představy. Vedle ovlivnění z prostředí pozitivistické sociologie vycházely určité impulsy také z filosofie

7 V. Soukup, *Dějiny...*, 104.

F. H. Jacobiho, který Lévy-Bruhla podnítl svými protikantovsky a protifichteovsky zaměřenými úvahami o teoreticko-poznávacím realismu, z nichž vytěžil pozici tzv. bezprostřední jistoty v poznání (zejména *Jacobi an Fichte*, Hamburg 1799). Lévy-Bruhlova cesta proto vedla k empirickému výzkumu mravních, náboženských a obecně kulturních idejí a postojů, které se objevují v různých kulturách. Odtud měl jen krok k etnologické reorientaci své práce; právě s východiskem v empirickém materiálu se začal zabývat „primitivním člověkem“ a jeho myšlením, což znamená zejména celkovými pojetími světa, zvyky, institucemi, mýty, rituály, hodnotami a náboženskými ideami těch společností a kultur, které ve svých interpretacích skutečnosti a ve svých kolektivních představách neuplatňují pojmové myšlení, ale řídí se kulturně specifickými souvislostmi.

Jsou to kultury, které, jak soudila dřívější bádání, mají „malou potřebu kauzality“.⁸ Také Lévy-Bruhl zpočátku usuzoval, že kolektivní představy primitivních kultur je zapotřebí odvozovat z jejich prvořadě mystického základu a zaměření. Na tom postavil svou myšlenku „prelogičnosti“ primitivního člověka, která byla později mnohostranně diskutována a následně opuštěna (v pozůstalostních spisech se jí vzdal i sám její původce). Když ale Lévy-Bruhl říká, že myšlení těchto společností a kultur má povahu především mystickou a předlogickou a zaměřuje se na jiné předměty a jinak nežli my, Evropané,⁹ má na mysli především varování před ukvapenými závěry v oblasti hodnotových, mravních, a zvláště náboženských soudů. Nejde mu o srovnávání míry kauzality, přítomné v myšlení té či oné kultury, ale o zdůraznění základního faktu, že jde vždy o jinou „kauzalitu“, o jiný typ myšlení, který je při aplikaci kulturně vyhraněných poznávacích kritérií v podstatě nerozlišitelný, a proto zaniká v soudech o primitivnosti, nerozvinutosti, zaostalosti nebo dokonce méněcennosti jiných (náboženských) kultur.

Prelogické myšlení tudíž není zásadně identické s myšlením antilogickým nebo paralogickým, ani to není prehistorická forma evropského kauzálně-logického uvažování. Je to myšlení, jež žije vlastními zákonitostmi, které je zapotřebí pochopit, chceme-li porozumět jeho nositelům. Zřejmě ústřední z těchto zákonitostí je pro Lévy-Bruhla zákon participace (individuální přináležení ke kulturně uzavřenému světu vlastního prostoru, kauzality a času, které utváří „spleť mystických participací a exkluzí“,¹⁰ jenž není vůči evropsky prvořadým logickým zákonům, především zákonu sporu, antagonistický, ale lhostejný: Domorodec se takovými participacemi nezabývá v myšlenkách, spíše je vnímá a prožívá.¹¹

8 L. Lévy-Bruhl, *Myšlení...*, 347.

9 *Ibid.*

10 *Ibid.*, 351.

11 *Ibid.*

Další tituly, které edice Capricorn ohlásila, např. M. Eliade, *Kováři a alchymisté*, J. Soustelle, *Čtyři slunce*, J. Erlich, *Šabat* nebo G. Xenofontov, *Sibiřští šamani*, dávají tušit, že spolu s kulturní antropologií se významně rozšíří pramenné zázemí také religionistice.